

JEDAN MEĐURATNI REČNIK PREDRASUDA

Moji prijatelji Emanuela Bova

*Visoke devojke čekaju da im se registruje prtljag. Lepe su.
Gledam ih i pitam se da li bi bile tako lepe i da nose radničko odelo.*

Emanuel Bov pojavio se i nestao u periodu između dva rata, u razdoblju koje se danas čini mitskim i burnim, i za današnje uslove nepodnošljivo neposrednim. Kao da su jedino u tom periodu okolnosti i umetnost, otvoreno i bez kalkulacija, uspevale da idu ruku podruku, nakon čega smo mi, posleratni, mogli samo da se pretvorimo u pasivne komentatore te simultanosti i u imitatore tada pronađenih formi. Ali nakon Drugog svetskog rata mnoge književne vrednosti koje su tada osvedočene prepuštene su zaboravu, delom zato što su bile nepoželjne unutar novih ideoloških svetonazora, delom što su u poratnom kontekstu postale neupotrebljive. Već 1945. međuratni period pripadao je „jučerašnjem svetu“.

Među francuskim autorima koji su se našli pod čizmom ove oslobodilačke čistke bio je i Emanuel Bov. Završni deo njegovog opusa problematizovao je oklevanja Francuza za vreme višijevskog režima. A pariska inteligencija, sa Sartrom na čelu, nije bila spremna da svari jedno tako nepristrasno

svedočenje o bliskoj prošlosti, koje je tek krunisani Pokret otpora prikazivalo u istinskom, dvoličnom svetlu.

Rođen 1898. u Parizu pod prezimenom Bobovnikov, Emanuel, najstariji sin ruskog Jevrejina i Luksemburžanke, detinjstvo je proveo između jednog i drugog roditelja, koji su se ubrzo rastali. Prebivajući čas kod oca i bogate pomajke, a čas kod majke i mlađeg brata Leona koji su trpeli bedu, Bov je živio rastrzan između dva suštinski zavađena sveta. Klasna raspolućenost duboko će obeležiti njegove prve romane u kojima su glavni motivi preživljavanje i novac.

Nakon neuspešnog školovanja u Engleskoj pod pomajčinim pokroviteljstvom, Bov je do pred kraj rata živio u Parizu. Čak je neko vreme ležao u zatvoru, kako njegovi biografi pišu, „zbog sumnjivog prezimena i besposličarenja“, odakle je oslobođen samo da bi bio poslat u vojsku u poslednjim mesecima rata 1918. godine. Odluku da postane pisac doneo je u to vreme, najpre iz veoma pragmatičnih razloga, rezonujući da će tako brzo doći do novca. Nakon trogodišnjeg vojnog roka (pri čemu nije poslat na front), Bov se ženi i odlazi u Beč 1922, pre svega da bi se posvetio pisanju. Odande se godinu dana kasnije vraća s rukopisom prvog romana, *Moji prijatelji*. Knjiga će biti objavljena 1924. u Koletinoj biblioteci kod izdavača „Ferenczi et fils“.

Ove praktično prve redove koje je Bov stavio na papir čitalačka publika će dočekati s oduševljenjem. Roman svoj uspeh duguje pre svega pažljivo izgrađenom liku glavnog junaka i naratora Viktora Batona. U šest novelistički oblikovanih sekcija knjige, narator pripoveda o svojim susretima s ljudima, muškarcima i ženama, od kojih očekuje razumevanje, ljubav i prijateljstvo. Do toga, nažalost, nikad ne dolazi budući da u presudnom trenutku, kada treba da opravda

stečeno poverenje, Baton napravi neku nepopravljivu grešku. Fabula svakog poglavlja povinuje se ovom obrascu koji bi se, u današnjem čitanju, mogao porediti s obrascem sitkoma. Uza sve to, između redova neprekidno provejava vrsta humora koja je tako retka kod Francuza, ona što podstiče na smeh zadržavajući hladnokrvnost (*pince-sans-rire*). Možemo zamisliti da su se savremenici vezali za Viktora Batona isto kao za Šarloa ili Bastera Kitona, naviknuvši se na standardni model njegovog zapadanja u nevolje.

Baton, vojni invalid koji dane provodi u čekanju invalidnine i izbegavanju svakog posla, takođe je neko kome oskudica ne predstavlja problem i ko ne uviđa smisao imovine. Sva njegova zapažanja proističu iz njegovog materijalnog stanja i mogla bi se čitati kao objektivni opis pariskih svakodnevnih prilika nakon Prvog svetskog rata. *Moji prijatelji* ipak nisu satira poratne Francuske. U romanu nema zajedljive žaoke kakvu bismo tih godina na primer mogli očekivati iz knjiga Mihaila Zoščenka ili Edena fon Horvata. U slučaju Viktora Batona prava drama se odvija unutra. Naoko jednostavan, ovaj lik je psihološki izuzetno kompleksna ličnost koja sebe uvek vidi tuđim očima i nikada ne prestaje da se ponaša. Kao krivac u očekivanju presude, Baton se neprekidno nadgleda i ocenjuje, ali zauzvrat, s istom pomnošću, posmatra sredinu, predmete i ljude s kojima dolazi u dodir, u svemu tražeći znakove pažnje, usput vodeći računa da njegovu posmatranje ne upadne u oči.

Upravo je na polju deskripcije jedan od presudnih, najinovativnijih aduta ovog romana, u obilju detalja koji se iznose veoma jednostavnim jezikom, a ipak kroz složenu psihološku optiku. Bovov jezik ne objašnjava nego pokazuje, bolje rečeno: sugeriše. U njemu pritom nema nikakve iscrpnosti i neumerenosti samozadovoljnog posmatrača

(kao, na primer, kod Remona Rusela). Čitaoca uz roman ne drži zadivljenost detaljima koje narator uočava, već veština ulančavanja ogoljenih rečenica. Autorova briga o prozodiji i ritmu smenjivanja scena mogla bi se uporediti s postupkom montaže.

Viktor Baton se od prve rečenice pred čitaocem otvara, i to tako što mu neposredno skreće pažnju na svoje vladanje, ne libeći se da pokaže i strane koje bi mu išle u prilog i one neuglednije. Čini se da je na sličan način, neodoljivom otvorenošću, i sam autor osvojio prijateljstvo čitalaca. Iako je u tom trenutku bio potpuno nepoznat pisac, Bov već nije nimalo mario za književnu čaršiju. Bio je za svoj poziv vezan kao zanatlija, koji od sebe očekuje da proizvede dobru knjigu: smatrao je da bi za njega samog najpristojnije bilo da se skloni iza svog proizvoda. Skrušenost i bestidnu jednostavnost Viktora Batona mnogi savremenici tražili su i u Bovu lično. Kada ga je izdavač Kra 1928. zamolio da uz knjigu *Jedno veče kod Blitela* priloži kratku biografiju, Emanuel Bov će najpre izjaviti da to prevazilazi njegove snage.

Priznajem da sam sad uznemiren kao glumac koji je u trenutku zaboravio svoju ulogu, pa mora ili da izmišlja svoje replike ili da se nekako opravda pred gledaocima, ali ipak ću napisati nekoliko redova. Pošto oni neće imati nikakve veze s pričom koja sledi, to će biti dovoljno da ih čitalac shvati kao odlomak iz piščeve sveske. Izgledaće mu da govorim koješta pre svega da bih sebe prikazao kao virtuoza, a onda će se o meni pričati ono što sam tako često čuo: *Vi imate dar da napravite nešto ni iz čega*. Ako i raspolazem tim darom, njime se ne bih toliko ponosio, jer ja ne smatram da onaj ko pravi nešto ni iz čega zaslužuje počasti. Zaslužuje ih onaj ko pravi nešto od onoga što postoji.

Čitav Bov sažima se u ovom odgovoru. Upravo zato što je sebe od prvog napisanog reda smatrao piscem, na ovakvu vrstu medijskog egzibicionizma Bov nikad neće pristati. U komentaru je u poetičkom smislu još dragocenija njegova uzgredna distinkcija između „ničega“ i „onoga što postoji“ kao podstreka za pisanje. Bov je težio upravo tome: da u pisanju uhvati ono što je svakodnevno a neprimetno, toliko sitno da se može poistovetiti s *ničim* i da ga dočara što jednostavnijim sredstvima, kako bi čitalac pomislio da se oko toga nije trudio.

Bov piše polazeći od pretpostavke da nas drugi bolje vide nego mi sami sebe, da nam pred njima uvek nešto izmiče, da se samodoživljajem pred svetom ne možemo obuhvatiti niti iskupiti. Njega intrigira šta drugi o nama mogu da pomisle i on zna da nikakvim nastupom ne možemo da ih nadmudrimo. *Moji prijatelji* mogu se čitati i kao izuzetna zbirka gotovih ideja, dragocen katalog onoga što čoveku pri pogledu na drugog čoveka prvo pada na pamet, kao svojevrsni „rečnik predrasuda“ bez zadnjih namera. I u svom odnosu prema likovima, Bovu je važno da zaobiđe ono što se nalazi „u izlogu“, što je stavljeno u prvi plan. Do portreta dolazi postupnim a kratkim kadrovima kojima kao da je cilj da raskrinkaju samodoživljaj onoga ko je posmatran.

Bovova osnovna osa jeste prostor. Sve u njegovom pisanju sklanja se pred vizuelnim i uopšte čulnim, čak i duh. Batonovo prvo lice je ekstremno subjektivno; u njemu nema ni traga od sveznajućeg pripovedača. Pisac je možda postigao toliki uspeh s *Mojim prijateljima* pre svega zato što je suzio polje romana na jednu komplikovanu svest i sve što ona direktno opaža. Čim u kasnijoj karijeri bude pokazao ambiciju da se pozabavi i istorijom i emotivno-psihološkim zaleđem svojih junaka, čim bude zbog toga prestao izbliza

da ih posmatra, postaće konvencionalan. Njegove najbolje knjige, mali poligoni za vežbu iz empirijske filozofije, sastava na temu „šta vidim i šta mi pada na pamet“, kao da usput, svojim veoma sporim i usredsređenim ritmom, pokazuju kako se iz čulnog razvija psihičko, odnosno, kako iz onog spoljnog ili površnog nastaje „duboko“.

Moji prijatelji podsećaju i na knjigu snimanja za film čija bi radnja bila zasnovana samo na izoštravanjima fokusa kamere i beleženju pejzaža. Peti deo poglavlja „Anri Bijar“ počinje jednom takvom upečatljivom scenom, savršenom za nekakav prvi kadar.

Uveče sam loše spavao.

Čebad su mi svakog časa padala s kreveta. Kad bi me probudila hladnoća, koja mi se uspinjala uz noge, pružao sam ruku preda se da vidim gde je zid.

U zoru mi se prozor napokon rasvetlio. Sto je polako izašao iz senke, najpre nogarima. Tavanica je zadobila četvrtast oblik.

Odjednom je svanulo. Bistra svetlost je ušla u sobu kao da je neko oprao prozore. Video sam nepomično pokućstvo, pepeo od papira u kaminu, a iznad prozora letvice kapka.

Kuća je nekoliko minuta ostala u tišini.

Onda se začu tresak nečijih vrata; zazvoni budilnik kod Lekoanovih; u mlekarovim kolima zazvečaše poklopici balona.

Ustadoh jer mi je krevet bio hladan kao kada se uspavam.

U celoj knjizi, prisustvo fotografije i fotografskog toliko je upadljivo da je u njemu teško ne prepoznati poetičku odluku. Između ostalih definicija svoje ličnosti, Baton ističe i da je bio najsrećniji kada je sebe prepoznao na jednoj novinskoj fotografiji u masi i dodaje: „To me je usrećilo više nego najlepše uveličavanje.“

Još jedan Bovov specifičan dar jeste u tome što je u neutralnom jeziku za koji se opredelio uspeo da zadrži gotovo aforističku, na momente i čisto pesničku notu, a da pritom ne izgubi dodir s njegovom scenografskom funkcijom.

Onda odjednom zajecah.

Ubrzo primetih da se teram na plač.

Ustadoh. Suze su mi se osušile na obrazima.

Prozeo me je neprijatan osećaj kao kad se umijemo i ne obrišemo.

Svog ekonomičnog izraza i pointilističkog izbora detalja Bov se drži dosledno u *Mojim prijateljima*; on je neraskidiv od lika Viktora Batona. Baton će se poimence naći i izvan ove knjige, u priči „Još jedan prijatelj“ iz knjige *Anri Dišmen i njegove senke* (koja je najverovatnije odstranjena iz konačne verzije *Mojih prijatelja*). Dostojnog stilskog naslednika će dobiti u glavnom liku sledećeg Bovovog romana *Arman* (1927).

Podstaknut uspehom ovih naslova, Bov samo u toku 1927. i 1928. objavljuje čitavih devet knjiga, među kojima i roman *Savez* (*Coalition*), gde napušta svoju karakterističnu montažu zapažanja i posvećuje se psihološkoj drami. *Savez* se često ističe kao najambicioznija knjiga u njegovom opusu (iste godine je za nju i *Moje prijatelje* dobio nagradu „Figijer“). Po mom mišljenju, Bov je izgubio mnogo, možda sve, time što je fokus sa spoljašnjeg, sa ponašanja svojih junaka, preneo isključivo na unutrašnji plan. Da li je možda preozbiljno shvatio opaske nekih kritičara koji su ga poredili sa Dostojevskim i nazivali ga „Prustom za siromašne“? Kakav god da je slučaj, Bov se u *Savezu* odrekao i svoje postupnosti u prilaženju likovima koja je u *Mojim prijateljima* dopuštala

da se stvari izreknu i između redova, i opredelio se za iscrpnost i šture kadrove.

Kako godine budu odmicala, pišaće sve brže i sve konvencionalnije, i moram tako reći, sve buržoaskije, ne krijući da stremlje balzakovskom idealu totalnog romanesknog ciklusa. Što naročito čudi danas, svoje prve knjige, koje će i tada ostati najčitanije, nerado će pominjati. Jedna za drugom smenjuju se *Jedno veče kod Blitela* (1927), *Srca i lica* (1928), *Otac i ćerka* (1928), *Dnevnik pisan u zimu* (1931), *Posinak* (1934), *Predosećaj* (1935), *Zbogom Fombon* (1937), uz to i nekoliko detektivskih romana... Osim spomenutog romana Arman, još jedan izuzetak iz ove ogromne produkcije u kojoj se iz knjige u knjigu oseća da Bov gubi poetski kompas jeste kratki putopis *Bekon-le-Brijer* (1927), posvećen jednom pariskom predgrađu. U njemu pisac svoj smisao za vizuelno potpuno ulaže u opis jednog mesta bez ljudskog prisustva; to je utoliko izazovnije što je *Bekon-le-Brijer* jedva nastanjeno parisko predgrađe, kojem je značaj dala železnička stanica.

Uspes postignut *Mojim prijateljima* u daljem opusu nika da se neće ponoviti. Za to su dobrim delom zaslužne krizne i ratne godine. Posle 1939. Bov je, kao ubeđeni antifašista, odbio da objavljuje u Francuskoj. Nakon izbijanja rata pobeći će u Alžir u nadi da će odatle da se premesti u London. U Alžiru će napisati novi ciklus romana inspirisan prilikama u višijevskoj Francuskoj. Kada su, po oslobođenju, objavljeni romani *Klopka* i *Odlazak u noć*, Bov se već nalazi u Parizu, ali je teško bolestan. Trinaestog jula 1945. umire od posledica zapaljenja plućne maramice.

Klopka i *Odlazak u noć* prošli su potpuno nezapaženo. Žan-Lik Biton i Remon Kus, Bovovi biografi, ističu da se novoj Francuskoj nije dopalo da čita knjigu posvećenu njenom

kukavičluku i skretanjima pod generalom Petenom. Glavni lik *Klopke*, ubeđeni degolovac, pokušava u toku Okupacije da ode u Englesku, ali je svestan da mora da pridobije saradnike režima. Sebe zato prinuđuje da igra dvostruku igru, ali ništa mu ne polazi za rukom. Još jedna knjiga iz „ratnog ciklusa“ biće posthumno objavljena: *Obustava postupka*, ali sa istim odjekom. Jedan od najplodnijih autora dvadesetih i tridesetih u posleratnom kontekstu ostaće potpuno po strani.

I pedesete i dobar deo šezdesetih u Francuskoj prolaze bez reizdanja Bovovih knjiga. Njegovi biografi za to delimično krive Bovovu ženu Luiz, koja je navodno tražila basnoslovne nadoknade za prava. Tek sedamdesetih godina dolazi do većeg interesovanja: na inicijativu dramskog pisca Remona Kusa, kuća Flammarion objavljuje Bovova izabrana dela i rukopise iz ostavštine. Krajem sedamdesetih, do knjige *Moji prijatelji* dolazi i Peter Handke, koji je prevodi na nemački i objavljuje u Zurkampu (1981). Paradoksalno, upravo će recepcija njegovog dela u germanofonoj sredini doprineti da Francuzi ponovo otkriju Emanuela Bova.

Po objavljivanju biografije pod nazivom *Emanuel Bov: Život poput senke* (*Emmanuel Bove: La vie comme une ombre*, 1994), koju su potpisali Remon Kus i Žan-Lik Biton, uslediće brojna reizdanja i tumačenja; Flammarion će 1999. objaviti *Izabrana dela* u jednoj knjizi. Tek 2018, nakon što su Bovova dela prešla u javni domen, roman *Moji prijatelji* dobiće džepno izdanje.

Dovršavajući belešku o sebi uz knjigu *Jedno veče kod Bli-tela*, Bov s karakterističnom ravnodušnošću i s jedva приметnim cinizmom nabraja opšta mesta književnih biografija. Gotovo iza svakog mogli bismo da prepoznamo po jednog pisca. „Ko bi odoleo da svoju biografiju ispuni događajima,

u kojoj će svoje mesto naći podle misli, želja za pisanjem sa osam godina, neshvaćena mladost, sjajne ili osrednje studije, pokušaji samoubistva, podvizi u ratu, izbegnuta smrtna nesreća, osuda na smrt u nekom zarobljeničkom logoru i pomilovanje koje je došlo noć uoči pogubljenja... Najmudrije bi bilo, čini mi se, uopšte je i ne započinjati.“

Emanuel Bov nije gajio nikakvu teoriju svoje umetnosti poput Sartra ili Kamija, niti je svoje pisanje stavljao u senku političkog angažmana, a pri svemu tome je bio sušta suprotnost galamdžijama poput Selina ili Bretona. Možda je zaboravljen baš zato što nije želeo da se zagovara? U međuratnom periodu, intimno ga ubrajam u grupu „junaka svog doba“ koju bi činili Robert Valzer, Eden fon Horvat i Anri Kale: to su glasovi kojima ratno iskustvo kao da je pročistilo vid te su bili u stanju da se s realnim prilikama suoče neposredno i bez zadržke, tipične za posleratno doba.

Bov bi među njima bio onaj najskromniji, najneupadljiviji. Stojeći ni ovde ni tamo, sakriven ispod neke trošne strehe pa ipak kisnući, dugo bi čutao pre nego što bi mu se, iz čista mira, ali bez ikakvog zazora, otelo zapažanje: „Kapi su padale pravo na zemlju, nijedanput jedna na drugu.“

Bojan Savić Ostojić
maj 2020.